

MIHAELA FRUNZĂ

**AN ANALYSIS OF THE PHILOSOPHICAL AND DEMOCRATICAL
PRACTICES OF THE PHILOSOPHY FOR CHILDREN**

Mihaela Frunză

Babes-Bolyai University, Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy, Cluj, Romania.

Email: mihafrunza@gmail.com

Abstract: The paper analyzes an example of an innovative philosophical practice: the French philosophy for children, as “discussion with a democratic and philosophical purpose”, and the beneficial effects this practice has for the ability to think and discuss of children. The text represents a review of the book: Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi, *Paroles de philosophes en herbe. Regards croisés de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*. Grenoble: Université Grenoble Alpes, 2017.

Key words: philosophy for children, linguistics, education, pedagogy, democracy, Michel Tozzi, philosophical dialogue, justice.

**O ANALIZĂ A PRACTICILOR FILOSOFICE ȘI DEMOCRATICE
ALE FILOSOFIEI CU COPIII**

Rezumat: Textul analizează un exemplu de practică filosofică inedită: filosofia pentru copii de inspirație franceză, în ipostaza de „discuție cu miză democratică și filosofică”, precum și efectele benefice pe care această practică le are la nivelul abilităților de gândire și de dialog ale copiilor. Textul reprezintă o recenzie a volumului: Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi, *Paroles de philosophes en herbe. Regards croisés de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*. Grenoble: Université Grenoble Alpes, 2017.

Cuvinte-cheie: filosofie pentru copii, lingvistică, educație, pedagogie, democrație, Michel Tozzi, dialog filosofic, dreptate.

“Orice metodă de filosofie cu copiii are propriile avantaje și limite, are inconvenientele și derivatele sale posibile. Ea lasă loc la interpretări și adaptări, în funcție de public, de context și de personalitatea animatorului... Chiar și în cazul celui care o promovează, care poate evolua în practica sa în timp.” – Michel Tozzi

Aceste cuvinte extrase din capitolul final al cărții pe care dorim să o prezentăm reprezintă una din abordările cele mai oneste (din punct de vedere științific și uman) referitoare la filosofia cu copiii din mulțimea lucrărilor recente pe această temă.

Lucrarea grupează textele a 19 autori din domeniul științelor limbajului (lingviști, specialiști în educație, filosofi, specialiști în științele comunicării) în jurul unui dialog filosofic cu copii din gimnaziu, animat de Michel Tozzi.

Cartea reprezintă o premieră din multe puncte de vedere. Ea adună cercetători din spații geografice diferite (Belgia, Canada, Franța, Elveția, România) preocupați de analiza limbajului și/sau de filosofia cu copiii în jurul unui dialog remarcabil între unul din promotorii filosofiei pentru copii din Franța (Michel Tozzi) și o echipă de copii. Cartea oferă finalmente posibilitatea unor „priviri încrucișate” asupra metodei lui Michel Tozzi – care intervine în lucrare atât pentru a prezenta specificul metodei sale, pentru a o ilustra cu ajutorul dialogului, pentru o (auto)analiză în primă instanță cât și pentru a reveni în final cu o analiză la nivel metadiscursiv, cu referire la textele care comentează și interpretează demersul său.

Volumul are patru părți, care sunt încadrate de o introducere și două concluzii. În prima parte, inițiatorul proiectului de cercetare, Jean-Pascal Simon, descrie condițiile în care a fost organizat simpozionul ale cărui lucrări au stat la baza lucrării, precum și modalitatea în care a fost transcrisă discuția filosofică cu copiii.

Michel Tozzi introduce cititorii în metoda sa de filosofie cu copiii, pe care o ilustrează cu o discuție filosofică concretă pe tema a ceea ce este drept/nedrept. Există câteva elemente care singularizează acest dialog cu copiii de alte tipuri de discuții filosofice: mai întâi, discuția

iese din tipicul întâlnirilor de filosofie pentru copii (în care copiii pun întrebări pornind de la un stimul prezentat de facilitator, iar apoi votează și discută una din întrebările generate în prima parte). Discuția lui Tozzi pare mai apropiată de dialogul socratic – în care inițiatorul propune o temă de discuție, caută o definiție pentru un concept, îi interoghează sistematic pe copii în legătură cu propunerile făcute de aceștia, solicită exemple și contraexemple, realizează analize și sinteze conceptuale. Celălalt element distinctiv este acela că fiecare copil joacă un anumit rol în cadrul dialogului: pe lângă cel de discutant/filosof există un „președinte” care stabilește ordinea intervențiilor participanților; un „secretar” care notează toate ideile importante, doi „observatori” care sunt atenți la toate aspectele formale și informale ale dialogului și un „reformulator”, a cărui misiune este de a reda cu cuvintele proprii oricare din ideile formulate în dialog pe care cineva nu le înțelege.

Meritele ideii de a atribui roluri diverse copiilor sunt vizibile în discuția purtată pe tema dreptății, temă aleasă cu ocazia Zilei Internaționale a filosofiei (UNESCO). Deși Tozzi nu îi cunoștea pe cei 11 copii cu care a dialogat, ei erau obișnuiți cu rutina discuțiilor filosofice și au contribuit semnificativ la reușita discuției. Facilitatorul a condus ambele părți ale discuției și a moderat toate interacțiunile cu copiii, intervenind, cerând exemple, precizări, reformulări și introducând idei și întrebări atunci când discuția devenea repetitivă.

Auto-analiza lui Tozzi, care urmează dialogului cu copiii, reprezintă o prezentare a „cutiei cu ustensile” a facilitatorului discuției filosofice și democratice. Misiunea acestuia este de a garanta autenticitatea și claritatea discuției filosofice; în acest scop, el intervine pentru a (se) asigura că toată lumea înțelege și urmărește firul discuției, solicitând, după caz, intervenția reformulatorului sau feedback-ul vorbitorilor. Tot facilitatorul suscită întrebări, problematizând de fiecare dată când discuția pare să lăncezească; solicită exemple pe care le analizează, caută definiții și face distincții conceptuale, mobilizează argumente, teze și întâmpinări critice, monitorizează progresul gândirii colective, se angajează în mini-dialoguri cu câte un copil pentru a-i da ocazia să aprofundeze un gând/o idee, respectiv asigură metalimbajul reflexiv necesar pentru o

astfel de discuție. Realizarea tuturor acestor elemente este cu siguranță un „tur de forță” din partea unui facilitator cu experiență, care stăpânește în egală măsură ustensilele analizei unei discuții filosofice.

Cu atât mai interesante sunt intervențiile care urmează și care sunt centrate, în primă instanță, pe rolul facilitatorului de dialog (textele lui Claire Polo, Valerie Saint-Didier de Almeida și Christine Pierrisnard). Claire Polo analizează demonstrația lui Tozzi cu uneltele didacticianului, remarcând particularitățile „contractului didactic” stabilit între facilitator și copii pe parcursul ședinței. Ideea unui „contract didactic” ce urmărește în plan educațional rolul pe care îl ocupă „contractul social” în analiza societății este o noutate pentru spațiul românesc, unde nu am găsit referințe similare. Definiția acestuia este preluată din Brousseau: „numim ‚contract didactic’ ansamblul de comportamente specifice ale profesorului care sunt presupuse din partea elevilor și ansamblul de comportamente ale elevilor care sunt presupuse de către profesor... (...) acest contract conduce raporturile profesorului și elevilor în privința proiectelor, obiectivelor, deciziilor, acțiunilor și evaluărilor didactice. Acest contract precizează, în fiecare moment, pozițiile reciproce ale participanților în fața unei sarcini și precizează semnificația profundă a acțiunii în curs, a formulării sau a explicațiilor furnizate...”¹.

Claire Polo oferă un indiciu asupra aspectelor particulare ale contractului didactic din cazul discuției filosofice atunci când analizează prezentarea regulilor și a atribuțiilor participanților. Observația critică a autoarei este la adresa modului în care rolul de „animator” asumat de Tozzi în cuprinsul discuției pare să scape regulilor stabilite în comun, nefiind nicăieri definit în mod formal și intervenind pe tot parcursul dialogului pentru a-i menține acestuia direcția și intensitatea. Aceasta îi asigură animatorului o „poziție superioară” prin raport la celelalte reguli. Totuși, evoluția dialogului filosofic demonstrează că „discutanții”/ filosofii copii sunt foarte angajați în discuție, la care contribuie semnificativ, aducând un aport intelectual consistent, ceea ce nuanțează remarcile critice inițiale. Concluzia autoarei este că un plus de explicații sunt totuși necesare pe viitor cu privire la rolul și statutul animatorului, pentru a menține

discuția în cadrele democratice.

Secțiunea dedicată explorării modurilor de gândire formală ale copiilor se deschide cu prezentarea unui program de analiză a discuțiilor filosofice, *ReaderBench*, dezvoltat de profesorul Jean-Pascal Simon și echipa sa de cercetători de la Universitatea Grenoble Alpes. Programul permite analiza automată a discursului, folosind metode ale analizei semantice. Pornind de la discuția filosofică moderată de Tozzi, cercetătorii analizează cuvintele cheie și temele abordate de vorbitori. Analiza lor permite decelarea unor momente-cheie ale discursului și focalizarea cercetării pe respectivele pasaje semnificative: „Aceasta permite, pe de o parte, reperarea vizuală a câtorva locuri ale discuției unde au avut loc intervenții notabile... pe de altă parte, reușește să identifice momentele în care participanții au contribuit mai mult la discuție”². În mod concret, analiza scoate în evidență momentele în care câțiva copii (Candice, Manon, Benoît și Dimitri) aduc în discuție perspective semnificative referitoare la dreptate și nedreptate. Cercetătorii avertizează că rezultatele programului trebuie interpretate și contextualizate de cercetători; cu toate acestea, ei pledează pentru ideea că acest program aduce un ajutor important în munca de analiză a textelor.

Una din contribuțiile interesante la volum o aduc Marie-France Daniel și Gabriela Fiema, de la Universitatea din Montreal, care discută despre perspectivele epistemologice din spatele procesului de gândire făcut vizibil prin discuția filosofică. Este o asumție des întâlnită în programele de filosofie cu copiii aceea că dialogul filosofic contribuie la dezvoltarea gândirii critice a copiilor. Autoarele sunt interesate în special de dimensiunea epistemologică a gândirii critice și propun o analiză a discuției ținând cont de o grilă care include două axe: prima care descompune gândirea critică în patru moduri de gândire: logică, creativă, responsabilă și metacognitivă, cea de-a doua, care stabilește linia de evoluție a acestor moduri de gândire, de la simplu la complex. Rezultatul este reprezentat de șase perspective epistemologice care pot fi identificate de-a lungul fiecărui mod de gândire, de la cea mai simplă la cea mai complexă: perspectiva egocentrică (centrată pe subiect și experiențele sale), perspectiva post-egocentrică (subiectul și cei din jurul său – din familie), perspectiva pre-relativistă (subiectul în

comunitate), perspectiva relativistă (subiectul între comunități diverse), perspectiva post-relativistă (subiectul începe să-și generalizeze experiența) și perspectiva intersubiectivă (experiența generalizată este chestionată în termeni de principii, repere, valori)³. Citind contribuțiile copiilor la discuția filosofică prin grila acestor perspective, autoarele identifică o progresie de-a lungul dialogului, dinspre perspectivele simple (egocentrică și pre-relativistă) înspre cele mai complexe (relativistă și post-relativistă). Chiar dacă în interiorul contribuțiilor copiilor autoarele nu identifică perspectivele epistemologice cele mai complexe (post-relativiste și intersubiective), existența unui progres liniar dinspre simplu spre complex permite anticiparea apariției acestor perspective, în eventualitatea continuării acestor tipuri de discuții.

Capitolul lui Anne Roy, de la Universitatea din Quebec, despre stilurile de gândire reflexivă, poate fi citit în completarea celui menționat mai sus (Daniel & Fiema), deoarece întregește discuția despre mizele epistemologice ale discuției filosofice cu copiii. Tipologia propusă a stilurilor de gândire are ca reper posibilitatea de auto-reflexie, de raportare critică la propriile sale mize, incluzând: gândirea a-reflexivă (reflexivitatea este absentă, enunțurile sunt categorice, absolute); gândirea non-reflexivă (unde constatăm o lipsă a reflexivității, enunțurile sunt centrate pe propria persoană); gândirea pre-reflexivă (există un început de reflexivitate, apar enunțurile logice); gândirea cvasi-reflexivă (considerațiile logice și general-umane primează); gândirea reflexivă (manifestată în considerații logice, general-umane și sociale)⁴. Prin această grilă de analiză, contribuțiile copiilor demonstrează stăpânirea stadiilor pre-reflexiv, cvasi-reflexiv și chiar reflexiv, ceea ce este remarcabil dacă ținem cont de vârstele copiilor (9-11 ani).

Probabil cel mai interesant capitol – dintr-o perspectivă filosofică – este cel semnat de Anda Fournel (Universitatea Grenoble Alpes), care este preocupată de evidențierea caracterului filosofic al discuției cu copiii. Este, de altfel, un motiv recurent - și, adesea, un măr al discordiei între practicienii filosofiei pentru copii, să gloseze în marginea unor întrebări de tipul: „cât de filosofică ar trebui să fie o discuție pentru a-și merita numele de ‚filosofie cu copiii?’”, „ce anume

face ca o discuție să poată fi considerată „filosofică?”. Răspunsul cel mai răspândit este cel care consideră că miza unei discuții filosofice o reprezintă întrebările filosofice propriu-zise, care orientează apoi discuția în jurul unor teme filosofice. Răspunsul Andei Fournel din acest articol este mai profund: dacă se admite că interogația și problematizarea sunt cruciale pentru definirea caracterului „filosofic” al unei discuții, acestea au nevoie – ca pre-condiție necesară – de un spațiu al îndoielii. Dacă nu ne îndoim, nu putem problematiza. Cu această cotitură „carteziană”, Anda Fournel se întoarce asupra discuției filosofice moderate de Michel Tozzi, încercând să vadă dacă există un spațiu consacrat îndoielii în dialog, precum și modurile de raportare ale copiilor și ale moderatorului față de acest spațiu. Analiza sa se axează asupra actelor de filosofare, a abilităților de gândire, a punctelor de vedere, a modalizării și a rolurilor argumentative, iar rezultatele acesteia dovedesc - și la nivel empiric și interacționist, pe lângă cel conceptual – prezența fertilă a îndoielii: a îndoielii de sine și a îndoielii inter-individuale prin raport la un concept sau un exemplu⁵. Rolul facilitatorului în articularea acestui spațiu al îndoielii este făcut vizibil de analiză și este unul crucial.

Finalul volumului este unul „pe două voci”: pe de o parte, Michel Tozzi recunoaște și întâmpină abordările interdisciplinare ale metodei sale, ale cărei limite și le asumă; pe de altă parte, Francois Galichet se întreabă în concluzia sa care sunt punctele de convergență între „a filosofa” și „a discuta”, respectiv care este rolul interpretării și al tradiției hermeneutice în contextul acestor demersuri orientate spre clarificare conceptuală.

Consider că această lucrare este o lectură importantă pentru orice practician al filosofiei cu copiii interesat de tradițiile și metodele sale diverse. În egală măsură, ea permite o analiză de profunzime a unui exemplu de practică filosofică inedită (variantea franceză de „discuție cu miză democratică și filosofică”) și a efectelor benefice pe care această practică le are la nivelul abilităților de gândire și de dialog ale copiilor.

Note:

¹ Claire Polo, "Jouer le jeu et enfreindre les règles: stratégies d'orientation discursives et argumentation dans une démonstration de DVDP", în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe. Regards croisés de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*, (Grenoble: Université Grenoble Alpes, 2017), 102.

² Philippe Dessus, Jean-Pascal Simon, Mihai Dascalu, Stefan Trausan-Matu, „ReaderBench : un outil d'aide à l'analyse de discussions philosophiques”, în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe*, 156.

³ Marie-France Daniel, Gabriela Fiema "Étude des perspectives épistémologiques sous-jacentes au processus de mobilisation d'une pensée critique dialogique chez un groupe de philosophants âgés de 9 à 11 ans", în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe*, 187-189.

⁴ Anne Roy, "Analyse des styles de pensée réflexifs de la discussion à visée démocratique et philosophique", în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe*, 207.

⁵ Anda Fournel, „Argumentation et problématisation à l'épreuve du doute, un modèle pour décrire la construction de la « philosophicité » dans une DVDP”, în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe*.

Bibliografie:

Daniel, Marie-France, Gabriela Fiema "Étude des perspectives épistémologiques sous-jacentes au processus de mobilisation d'une pensée critique dialogique chez un groupe de philosophants âgés de 9 à 11 ans", în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe. Regards croisés de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*, Grenoble: Université Grenoble Alpes, 2017, 183-203.

Dessus, Philippe, Jean-Pascal Simon, Mihai Dascalu, Stefan Trausan-Matu, „ReaderBench: un outil d'aide à l'analyse de discussions philosophiques”, în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe. Regards croisés de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*, Grenoble: Université Grenoble Alpes, 2017, 151-171.

Fournel, Anda, „Argumentation et problématisation à l'épreuve du doute, un modèle pour décrire la construction de la « philosophicité » dans

une DVDP”, în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe. Regards croises de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*, Grenoble: Universite Grenoble Alpes, 2017, 219-237.

Polo, Claire, “Jouer le jeu et enfreindre les règles : stratégies d’orientation discursives et argumentation dans une démonstration de DVDP”, în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe. Regards croises de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*, Grenoble: Universite Grenoble Alpes, 2017, 99-117.

Roy, Anne, “Analyse des styles de pensée réflexifs de la discussion à visée démocratique et philosophique”, în Jean-Pascal Simon, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe. Regards croises de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*, Grenoble: Universite Grenoble Alpes, 2017, 205-215.

Simon, Jean-Pascal, Michel Tozzi (eds.), *Paroles de philosophes en herbe. Regards croises de chercheurs sur une discussion sur la justice en CM2*, Grenoble: Universite Grenoble Alpes, 2017.